

- Adamiatz, J. (1960). *Ciceros de inventione und die Rhetorik ad Herennium*. Dissertatie Marburg.
- Braet, A.C. (1979). Aspecten van de klassieke toep bij Aristoteles en Cicero, deel I. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 1, 365-383.
- Braet, A.C. (1992). Ethos, Pathos and Logos in Aristotle's Rhetorica: A Re-Examination. *Argumentation*, 6, 307-320.
- Braet, A.C. (1996). On the Origin of Normative Argumentation Theory: The Paradoxical Case of the Rhetoric to Alexander. *Argumentation*, 10, 347-357.
- Braet, A. (1997). Het enthymem in Aristoteles' Rhetorica: van argumentatietheorie naar logica. *Taalbeheersing* 19, 97-114
- Braet, A. (te versch.). *Argumentation in a Persuasive Situation*. *Theories of Argumentation in Ancient Greek Rhetoric*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Schellens, P.J. (1985). *Redelijke argumenten. Een onderzoek naar normen voor kritische lezers*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.

Erik C. W. Krabbe

Samenvatting

De voorbeelden die Aristoteles aanvoert ter illustratie van de taalvormdrogreden (*schêma tês lexêôs*) zijn weinig overtuigend. Zij zijn verbonden met eigenaardigheden van de Griekse taal die ons niet zo aanspreken en worden behandeld vanuit het gezichtspunt van de Aristotelische categoriëenleer. Toch biedt de taalvormdrogreden vele aanknopingspunten met opvattingen en problemen uit de analytische wijsbegeerte van de twintigste eeuw. In het onderstaande wordt gepoogd aan de hand van de Aristotelische voorbeelden tot een beter begrip van de taalvormdrogreden te komen. Daarnaast wordt een aantal eigenzijdse voorbeelden gepresenteerd. Met name komt de vraag aan de orde of deze drogreden een ambiguiteitsdrogreden is of eerder als een *non sequitur* moet worden gezien.

Bij het schrijven van dit artikel heb ik mijn voordeel kunnen doen met commentaar van Pieter Sjoerd Hasper en van John Hoaglund.

1. Inleiding

De term 'taalvormdrogreden' slaat op de drogreden die in het Engels wordt aangeduid als 'figure of speech', of als 'form of expression'. De Latijnse naam is 'figura dictionis', waarvan de benaming 'figure of speech' een vertaling is, maar met figuurlijk taalgebruik of metaforen bestaat geen direct verband. De tweede Engelse benaming, 'form of expression', is minder misleidend en geeft direct de Griekse term *schêma tês lexêôs* weer. Het gaat om de laatste van de zes taalafhankelijke drogreden op de lijst van Aristoteles in zijn *De Sophisticis Elenchis* (Over sofistieke weerleggingen).

De voorbeelden die Aristoteles van deze drogreden geeft, zijn weinig overtuigend voor de hedendaagse lezer. Dit komt ten dele doordat ze in sterke mate taalafhankelijk zijn en daardoor vaak niet te begrijpen zonder uitleg over het Grieks, ten dele ook doordat ze door Aristoteles geanalyseerd worden in termen van een logische theorie waarmee we niet meer vertrouwd zijn: de categoriëenleer. Deze ontoegankelijkheid maakt dat de taalvormdrogreden geen geliefd onderwerp is bij schrijvers over drogreden. Hamblin (1970: 25-26) merkt op dat 'Very few modern writers even bother to mention it. Their difficulty, if they do so, is to find serious examples of it.'

Kort geleden heeft echter Douglas Walton in zijn boek over ambiguiteitsdrogreden een hoofdstuk aan de taalvormdrogreden gewijd (Walton, 1996, Hst. 5). Walton merkt op dat er aanknopingspunten zijn met problemen en opvattingen uit de analytische wijsbegeerte van de twintigste eeuw, waar vaak sprake is van misleidende vormen en uitdrukkingen. Heeft men het belang van de taalvormdrogreden misschien onderschat? Was Aristoteles misschien toch iets op het spoor dat van belang is voor het begrijpen van argumentatie en van de ontsporing van argumentatie? In par. 2 en 3 hieronder zullen we dit nader onderzoeken.

Een tweede vraag is of het bij de taalvormdrogreden wel om een ambiguiteitsdrogreden gaat. Is er niet eerder sprake van een geldigheidsdrogreden, een *non sequitur*? Deze vraag zal in par. 4 leiden tot een nadere classificatie van de dertien Aristotelische drogreden. Ten slotte zal aan het eind van par. 4 kort besproken worden wat de adequate reacties zijn voor wie in een kritische discussie met de taalvormdrogreden te maken krijgt.

2. De taalvormdrogreden bij Aristoteles

Aristoteles introduceert de taalvormdrogreden met de volgende omschrijving:

De redeneringen op basis van de taalvorm doen zich voor wanneer op dezelfde wijze tot uitdrukking wordt gebracht wat niet hetzelfde is; bijvoorbeeld: het mannelijke als vrouwelijk of het vrouwelijke als mannelijk of het onzijdige als één van die twee; of verder, een hoedanigheid als een hoeveelheid of een hoeveelheid als een hoedanigheid, of een handelen als een ondergaan, of een toestand als een handelen, enzovoorts, volgens de eerder onderscheiden gevallen. Want het is mogelijk om wat geen geval van handelen is, door de formulering zo aan te duiden alsof het een geval van handelen was. 'Kwijnen' bijvoorbeeld, wordt wat de taalvorm betreft, net zo gezegd als 'snijden' of 'bouwen'. Toch wijst het eerste op een hoedanigheid en een soort toestand, het tweede op een handelen. En in de andere gevallen gaat het op dezelfde manier. (*De Soph. El.* 4: 166b 10-19)¹

In het Grieks heb je, net als in het Duits en in het Latijn, mannelijke, vrouwelijke en onzijdige naamwoorden met karakteristieke paradigma's voor de verbuiging. Meestal worden mannelijke wezens aangeduid met een mannelijk verbogen woord, etc., maar er zijn uitzonderingen, waar een sofist bijvoorbeeld misbruik van kan maken. Aristoteles geeft hier echter geen voorbeeld van. 'Hoedanigheid', 'hoeveelheid', 'handelen', 'ondergaan' en 'toestand' zijn termen die verwijzen naar Aristotelische categorieën. De vraag is welke uitdrukkingvormen daaraan beantwoorden. Voor 'handelen' en 'ondergaan' zijn dit de actieve, respectievelijk de passieve werkwoorduitgangen, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld:

- (1)
 - Is het mogelijk hetzelfde tegelijk te doen en al gedaan te hebben?
 - Neen.
 - Maar het is toch mogelijk dat men iets ziet op hetzelfde moment als waarop men hetzelfde in hetzelfde opzicht heeft gezien. (*De Soph. El.* 22: 178a 9-11)

In de voorbeelden is de vragensteller steeds de 'sofist' die probeert de antwoordgever er in te laten lopen. Hier doet hij dat door de antwoordgever eerst een algemeen principe te laten toegeven (dat het onmogelijk is om te doen wat je al gedaan hebt) om daarna met een verrassend 'tegenvoorbeeld' tegen ditzelfde principe te komen. Het tegenvoorbeeld werkt echter alleen als 'iets zien' een speciaal geval van 'iets doen' is. Maar, volgens de Aristotelische opvattingen, moet 'zien' als een soort ondergaan, eerder dan als een soort handelen worden beschouwd. Als dat zo is, zou in een ideale taal het werkwoord voor 'zien' passieve uitgangen moeten hebben en geen actieve zoals in het Grieks (behalve bij de toekomstende tijd) het geval is. Voor de moderne lezer klinkt dit allemaal nogal vergezocht, maar dat dit de oplossing is die Aristoteles op het oog heeft, wordt duidelijk uit het tweede voorbeeld:

- (2)
 - Is enig geval van handelen een ondergaan?
 - Neen.
 - Zijn dan 'wordt gesneden', 'wordt verbrand' en 'wordt zinnuijlijk geprikkeld' gelijksoortige uitdrukkingen en duiden ze alle een ondergaan aan? Maar aan de andere kant zijn 'zeggen', 'lopen' en 'zien' onderling gelijksoortige uitdrukkingen; maar nu is 'zien' toch een soort zinnuijlijk geprikkeld worden, zodat iets tegelijk zowel een handelen als een ondergaan is. (*De Soph. El.* 22: 178a 11-16)

Kortom de actieve vervoeging van het werkwoord 'zien' produceert misleidende taalvormen, taalvormen die maken dat men denkt dat 'zien' een handelen aanduidt, net als 'zeggen' en 'lopen'.

In werkelijkheid is zien een zinnuijlijk geprikkeld worden en dus geen handelen maar een ondergaan.

Bij het dertiental voorbeelden van de taalvormdrogreden in *De Soph. El.* 22 vindt men naast gevallen zoals hierboven, die sterk gebonden zijn aan eigenaardigheden van de Griekse taal en aan opvattingen over categorieën zoals actief (handelen) en passief (ondergaan), een aantal andere die veel gemakkelijker te volgen zijn. In deze voorbeelden lijkt de drogreden haast triviaal. Zoals vaker in de drogredentheorie, zijn het geen realistische voorbeelden, maar kunnen ze ons door hun karikaturale overdrijving toch helpen de kenmerken van een bepaald type drogreden scherper in het vizier te krijgen. Ik zal twee van deze 'triviale' voorbeelden citeren en ze ook reconstrueren als een dialoogfragment.

- (3) De volgende argumentaties lijken op die hierboven: Als iemand iets eerst heeft, wat hij later niet meer heeft, dan heeft hij dat verloren. Want wie slechts één bikkels verloren heeft, zal geen tien bikkels meer hebben. (*De Soph. El.* 22: 178a 29-31)

Reconstructie:

- Wat iemand eerst heeft en later niet meer heeft, heeft hij dat verloren?
- Ja, zo kunnen we 'verliezen' definiëren.
- Neem aan, Jan heeft tien bikkels en verliest er slechts één. Dan heeft Jan eerst tien bikkels en daarna niet meer.
- Ja, dat klopt.
- Dus heeft Jan, volgens de definitie, tien bikkels verloren.
- Inderdaad.
- Maar afgesproken was dat hij er slechts één verloren had!
- Oh jee!

Aristoteles geeft hier het volgende commentaar bij:

Echter, het is weliswaar zo dat wat hij eerst heeft en daarna niet meer heeft, heeft verloren, maar zoveel als hij niet meer heeft, of zoveel dingen als hij niet meer heeft, zoveel of zoveel hoeft hij niet verloren te hebben. Dus nadat gevraagd is naar wat hij heeft, komt de vragensteller tot een conclusie over hoeveelheid. Want tien stuks is een hoeveelheid. Als de vragensteller dus om te beginnen gevraagd had of zoveel als iemand eerst heeft en daarna niet meer heeft, of hij zoveel ook verloren heeft, zou niemand het hebben toegegeven, maar alleen dat hij dan of net zoveel verloren heeft of een gedeelte ervan. (*De Soph. El.* 22: 178a 31-36)

De taalvorm van het zinsdeel 'tien bikkels' is blijikbaar misleidend: het lijkt op een of ander 'ding' te slaan, zodat ten onrechte gedacht wordt dat de definitie van 'verliezen' er op kan worden toegepast. In feite hoort 'tien bikkels' thuis in de categorie van de hoeveelheid.

Het tweede triviale voorbeeld wordt slechts zeer kort aangeduid. Overigens duidt de korte aanduiding van veel voorbeelden erop dat deze voorbeelden indertijd algemeen bekend waren.

- (4) En de argumentatie dat iemand zou kunnen geven, wat hij niet heeft. Want hij heeft niet slechts één bikkels. (*De Soph. El.* 22: 178a 36-38)

Reconstructie:

- Kan iemand geven wat hij niet heeft?
- Natuurlijk niet.
- Neem aan dat Jan twee bikkels heeft en dat Piet hem vraagt die te geven. Dat zou zich toch kunnen voordoen?
- Ja, dat zou best kunnen.
- Maar Jan kan besluiten slechts één bikkels te geven.

- Zeker.
- Jan echter heeft niet slechts één bikkkel.
- Nee, dat niet.
- Dus Jan kan slechts één bikkkel geven, terwijl hij niet slechts één bikkkel heeft.
- Het schijnt zo.
- Maar dan kan Jan toch iets geven wat hij niet heeft, namelijk 'slechts één bikkkel': je bent weerlegd.
- Verdorie!

Het commentaar van Aristoteles:

Maar hij heeft niet gegeven *wat* hij niet had, maar op een *manier waarop* hij het niet had, namelijk als één ding. Want 'slechts' duidt geen individueel ding aan, geen hoedanigheid en geen hoeveelheid, maar hoe iets zich tot iets verhoudt, namelijk dat het niet samen met iets anders is. Het gaat dus net zo als wanneer de vragensteller had gevraagd 'Kan iemand geven wat hij niet heeft?', en op het ontkennend antwoord zou vragen of iemand iets snel zou kunnen geven wat hij niet snel heeft, en dan, na een bevestigend antwoord, zou concluderen dat iemand toch iets zou kunnen geven wat hij niet heeft. Het is wel duidelijk dat dit niet goed geredeneerd is. Immers, 'snel geven' is niet 'dit geven', maar 'op deze manier geven'. En de manier waarop iemand iets niet heeft, op die manier zou hij het wel kunnen geven; bijvoorbeeld, als hij het niet vreugde heeft, zou hij het met smart kunnen geven. (*De Soph. El. 22: 178a 38-b 7*)

Het zinsdeel 'slechts één bikkkel' heeft een misleidende taalvorm. Bijvoorbeeld in de zin 'Mieke heeft slechts een bikkkel' duidt het geen individueel ding aan maar verwijst naar een relatie waarin de unieke bikkkel die naar we aannemen van Mieke is, staat tot iedere andere bikkkel, namelijk een uitsluitingsrelatie die inhoudt dat eerstgenoemde bikkkel niet te zamen met die andere in het bezit van Mieke is.

3. Hoe belangrijk is de taalvormdrogreden?

Uit het tot dusverre gepresenteerde materiaal komt naar voren dat het in principe mogelijk is een taalvormdrogreden te begaan. Maar de voorbeelden van deze drogreden lijken of vergezocht, of nogal triviaal. Vergezocht, als de misvatting gebaseerd is op een voor ons vreemde theorie over taalvormen en de daarmee verbonden betekenis, zoals de theorie dat actieve en passieve uitgangen in het normale geval verbonden zijn met de categorieën handelen en ondergaan. Triviaal, als de onderliggende theorie over taalvormen voor ons zo vanzelfsprekend is dat we ons niet kunnen voorstellen dat iemand zich door de drogreden zou laten misleiden, zoals de theorie dat 'slechts één bikkkel' geen singuliere term is (d.w.z. niet geëigend is naar een bepaald individu te verwijzen). Zijn er andere en serieuzere voorbeelden?

Een bekend en serieus te nemen voorbeeld is een tekst van John Stuart Mill (zie bijvoorbeeld Mill, 1972, Ch. 4, blz. 32) waarin deze zich duidelijk aan een taalvormdrogreden bezondigt. Deze tekst wordt o.a. door Hamblin aangehaald en van commentaar voorzien:

- (5) It was given to J. S. Mill to make the greatest of modern contributions to this Fallacy by perpetrating a serious example of it himself. This was what the textbook writers were waiting for, and he is widely quoted. He said (*Utilitarianism*, ch. 4, p. 32)

The only proof capable of being given that an object is visible, is that people actually see

it. The only proof that a sound is audible, is that people hear it; and so of the other sources of our experience. In like manner, I apprehend, the sole evidence it is possible to produce that anything is desirable, is that people do actually desire it.

But to say that something is visible or audible, is to say that people *can* see or hear it, whereas to say that something is desirable is to say that it is *worthy* of desire or, plainly, a good thing. Mill is misled by the termination '-able'. (1970: 26)

Dit is inderdaad een duidelijk en serieus voorbeeld van drogredelijk redeneren op grond van een misleidende taalvorm. Volgens Walton (1996: 161) is er met uitzondering van dit ene zeer goede voorbeeld geen voorraad van serieuze voorbeelden waardoor een oplettend en intelligent taalgebruiker daadwerkelijk om de tuin zou kunnen worden geleid. Het is weliswaar niet moeilijk om voorbeelden te verzinnen. Bijvoorbeeld

- (6) Vogels zullen uitsterven. Tweety is een vogel. Dus Tweety zal uitsterven.

In (6) lijkt, zo kun je zeggen, de taalvorm 'zullen uitsterven' misleidend veel op 'zullen sterven'. Maar toch blijft het op zijn minst twijfelachtig in hoeverre er bij dit soort voorbeelden sprake is van een serieus probleem voor de taalgebruikers.

Een serieuze verwarring was er in de jaren zeventig over de betekenis van de term 'gijzelaar', waarvan velen aannamen dat hij op de dader sloeg, eerder dan op het slachtoffer. Deze verwarring, die zo nu en dan weer de kop op steekt, wordt veroorzaakt door de misleidende taalvorm van het woord. Analooq aan Mills redenering kan men zich daarbij op de achtergrond het volgende voorbeeld van de taalvormdrogreden denken:

- (7) Iemand die goochelt is een goochelaar. Iemand die liegt is een leugenaar. Iemand die bedelt is een bedelaar, enz. enz. Dus iemand die gijzelt is een gijzelaar.

Het volgende voorbeeld brengt ons bij de wijsbegeerte. Wie heeft zich nooit in een wijsgerige bui afgevraagd waarom de wereld eigenlijk bestaat? Waarom is er niet veel meer niets? Wie doorpiekert, kan zich zelfs af gaan afvragen of er eigenlijk wel iets is. Voor zulke momenten had ik vroeger het volgende glasheldere bewijsje achter de hand:

- (8) Er is iets of er is niets. Maar als er niets is, dan is er toch iets, namelijk (het) niets. Er is dus altijd iets.

Deze redenering (een jeugdzonde die u me naar ik hoop zult willen vergeven) is gebaseerd op een taalvormdrogreden analoog aan die in (3) ('tien bikkels') en die in (4) ('slechts één bikkkel'). Net als de uitdrukkingen 'tien bikkels' of 'slechts één bikkkel' kan het woord 'niets' zich aan ons voordoen alsof het een singuliere was die naar een individueel ding zou verwijzen. Deze valse schijn ontstaat uit de gelijkvormigheid van zinnen met deze uitdrukkingen en zinnen die daarvoor in de plaats echte singuliere termen bevatten.³

De wijsbegeerte is misschien de meest hoopgevende bron van serieuze voorbeelden. Aristoteles al vermeldt een fraaie wijsgerige redenering waarin het gebruik van een misleidende taalvorm naar voren komt. Het gaat om het argument dat bekend staat als 'de derde mens', gericht tegen de ideeënleer van Plato.⁴

- (9) Er is ook de argumentatie dat er een derde mens is naast de mens zelf en de individuele mensen. Welnu, 'mens', of welke algemene term ook, duidt geen individueel ding aan, maar een hoedanigheid, of een relatie, of een manier waarop, of iets dergelijks. (*De Soph. El. 22: 178b 36-40*)

Het gebruik van het derde-mens-argument in een dialoog kunnen we ons als volgt voorstellen:

- Accepteer je Plato's ideeënleer, d.w.z. dat de individuen die van één soort zijn, van die soort zijn, omdat ze deel hebben aan de idee van die soort?
- Zeker.
- Zo zijn dus alle mensen juist mensen omdat ze deel hebben aan de (idee) mens?
- Precies.
- De mens is ook een mens.
- Uiteraard.
- Dus de mens en alle individuele mensen zijn allemaal mensen, en in die zin van één soort. Dat moet dan zo zijn omdat ze deelhebben aan een superidee 'MENS'.
- Dat moet wel.
- Maar op dezelfde manier geredeneerd moet er dan ook een supersuperidee 'MENS!' zijn, en een supersupersuperidee 'MENS!!', enz. enz.
- Het schijnt zo, al lijkt het me wat teveel van het goede.

De context waarin hier een misleidende taalvorm ('de mens' als singuliere term) wordt gebruikt, is anders geaard dan bij de eerder gepresenteerde fragmenten. De vragensteller is nu niet de sofist die via de taalvormdrogreden probeert de antwoordgever om de tuin te leiden, maar een filosoof (hijvoorbeeld Aristoteles zelf) die een aanhanger van de ideeënleer in een lastig parket brengt uitgaande van de positie die deze inneemt. Dit lastige parket houdt overigens niet in dat de antwoordgever weerlegd is, maar wel dat hij tot een onaanvaardbare ('paradoxaal') uitspraak is gebracht; dit is één van de subsidiaire doeleinden van de vragensteller.

De structuur van 'de derde mens' is die van een argumentatie *ex concessis*, een niet drogredelijke vorm van het *argumentum ad hominem*. Als er iemand hier een drogreden begaat, dan is het de antwoordgever, nl. door de ideeënleer aan te hangen. Maar is er in dit discussiefragment wel sprake van een drogreden? Wellicht is het beter om te zeggen dat de taalvormdrogreden niet in de discussie zelf begaan wordt, maar verpakt zit in de initiële concessie (dat de ideeënleer wordt aangehangen). Met andere woorden: de initiële concessie is zo geaard dat dialectische zetten die gewoonlijk drogredelijk zijn, op grond van deze concessie moeten worden toegelaten. De techniek van de vragensteller beruist, net als bij de eerdere, drogredelijke gevallen, op het verkeer opvatten van een uitdrukking (nl. van 'de mens' als singuliere term), alleen is deze verkeerde opvatting nu door de initiële concessie vanaf het begin gesanctioneerd, zodat er binnen de discussie geen sprake is van een drogreden.

Het argument van de derde mens laat zien dat er een verband is tussen de taalvormdrogreden en fundamentele wijsgerige problemen. Nog duidelijker wordt dit als we denken aan de twintigste-eeuwse analytische filosofie. Russells theorie van uniek bepalende beschrijvingen geeft ons een eerste voorbeeld. Volgens Russell (1905) is een uniek bepalende beschrijving zoals 'de huidige koningin van Nederland' geen echte singuliere term (geen eigenaam). De zinnen waar zo een beschrijving in voorkomt, hebben een misleidende taalvorm doordat ze lijken op zinnen waar op de plaats van de beschrijving wel een echte singuliere term staat. Als we voor het gemak aannemen dat 'Beatrix' een echte singuliere term is dan wordt volgens Russell de zin 'de huidige koningin van Nederland is welbespraakt' ten onrechte op één lijn gesteld met 'Beatrix is welbespraakt'. De tweede zin drukt een singuliere propositie uit (een propositie die inhoudt dat een predikaat toekomt aan een bepaald individu), maar de eerste is veel

gecompliceerder en drukt een conjunctie uit van drie algemene proposities (proposities die niet over een met name genoemd individu gaan): (1) er is een huidige koningin van Nederland en (2) er zijn geen twee huidige koninginnen van Nederland en (3) iedere huidige koningin van Nederland is welbespraakt.

Deze misleiding door de uiterlijke overeenkomst van logisch gezien geheel verschillende soorten zinnen ligt ten grondslag aan de neiging om bij iedere uniek bepalende beschrijving een entiteit aan te nemen waar deze beschrijving naar zou verwijzen: de huidige koning van Frankrijk, de gouden berg, en zelfs de vierkante cirkel, ze 'bestaan' allemaal op de een of andere manier. De filosoof Alexius Meinong (1904) aanvaardde blijmoedig deze consequentie en gaf er een verdere uitwerking aan in zijn *Gegenstandstheorie*. Maar Russells theorie maakt het mogelijk de 'onderwereld van Meinong' over boord te gooien.

Als we nu Russells theorie vergelijken met de beschouwingen van Aristoteles over de taalvormdrogreden dan valt op dat Russells standpunt ten aanzien van uniek bepalende beschrijvingen overeenkomt met dat van Aristoteles ten aanzien van termen als 'tien bikkels', 'slechts één bikkels' en 'de mens' die in YB 3, 4 en 9 ten onrechte als singuliere termen zouden zijn opgevat. Ook de misvatting over 'niets' in YB 8 valt hiermee te vergelijken. Kortom, volgens de aanhangers van Russells theorie berust de hele Meinongse onderwereld op een soort taalvormdrogreden!

De overeenkomst gaat nog dieper: misleiding door de manier waarop iets is uitgedrukt is slechts mogelijk als er naast de verkeerde opvatting over de manier waarop een zin of zinsdeel logisch functioneert ook een correcte opvatting bestaat. Een beschuldiging van het begaan van de taalvormdrogreden vooronderstelt dus een logische theorie die als maatstaf kan dienen ter onderscheiding van correcte en incorrecte interpretaties. Bij Aristoteles is dat (op zijn minst) een vorm van de categorieënleer, bij Russell de theorie van de uniek bepalende beschrijvingen. Alleen met een (desnoods rudimentaire) logische theorie in de hand, kan worden hard gemaakt dat in een bepaald geval van een taalvormdrogreden sprake is.

Het maken van een onderscheid tussen de manier waarop iets gezegd wordt, de taalvorm, en de 'eigenlijke logische vorm' van een zin vormt een belangrijk thema in de analytische filosofie van deze eeuw. Wittgenstein (1922: 4.002) vat het samen in de leus 'Die Sprache verkleidet den Gedanken'. Even later verwijst hij naar Russells werk: 'Russells Verdienst ist es, gezeigt zu haben, daß die scheinbare logische Form des Satzes nicht seine wirkliche sein muß.' Ryle (1931) schuift hetzelfde thema naar voren in zijn bekende artikel 'Systematically Misleading Expressions'. Als voorbeelden noemt hij: (i) *Quasi-ontological Statements*, zoals 'God exists' (15)⁵ en 'Mr. Pickwick is a fiction' (17), waarin 'exist' en 'being a fiction' geen echte predikaten zijn; (ii) *Quasi-Platonic Statements*, zoals 'Unpunctuality is reprehensible' en 'Virtue is its own reward' (20), waarin 'unpunctuality' en 'virtue' geen echte singuliere termen zijn; (iii) *Quasi-referential The'-phrases*, zoals 'Jones hates the thought of going to the hospital' (29), 'The victory of the Labour Party would have surprised me' (31, 32) en 'The whale is not a fish but a mammal' (32), waarbij we geen entiteiten hoeven aan te nemen waar de beschrijvingen naar zouden verwijzen. Bij al deze gevallen kan men aan taalvormdrogreden denken. Ryle noemt de taalvormdrogreden niet, maar legt wel een algemeen verband met drogreden: 'Paralogisms and antinomies are the evidence that an expression is systematically misleading.' (35) Het belang van deze inzichten voor met name de Britse wijsbegeerte wordt door Anthony Flew (1968) in zijn inleiding bij de bundel die ook Ryle's artikel bevat als volgt onderstreept:

'...it is from this and upon this central and fundamental discovery that all the other characteristic doctrines and assumptions of modern British philosophy have been developed and founded. It has been realized that expressions may be grammatically similar and yet logically different.' (7)

Wij kunnen daar de verdere conclusie aan verbinden dat de studie van de taalvormdrogreden niet van belang ontbloeit is voor het begrijpen van een belangrijk hoofdstuk uit de wijsgerig onvoltooid verleden tijd.

4. Ambigüiteitsdrogreden of non sequitur?

De taalvormdrogreden is door Aristoteles ingedeeld bij de taalafhankelijke drogreden (*para tēn lexin*, dwz. 'van de formulering afhankelijk', zie *De Soph. El.* 4: 165b 23-24). Verderop deelt hij de zes taalafhankelijke drogreden nader in:

'Want van de drogreden via de formulering zijn sommige gebaseerd op dubbelzinnigheid, bijvoorbeeld: homonymie en dubbelzinnige uitspraken en overeenkomst in taalvorm (want gewoonlijk wordt alles als een individu aangeduid), terwijl de drogreden via woordcombinatie, woordscheiding en via het accent daarop berusten dat het niet om dezelfde uitspraak gaat of niet om hetzelfde woord.' (*De Soph. El.* 6: 168a 24-28)

De eerste groep taalafhankelijke drogreden bestaat uit die welke in verband staan met iets dubbels of dubbelzinnigs (*para to ditton*). Aristoteles noemt hier de homonymie (lexicale dubbelzinnigheid), refereert aan de amfibolie (structurele dubbelzinnigheid) en verwijst met de, zeldzame maar doorzichtige, term *homioischêmosunê*, door Forster vertaald als 'similarity of formation', ongetwijfeld naar de taalvormdrogreden. De andere taalafhankelijke drogreden zijn woordcombinatie (of compositie), woordscheiding (of divisie) en de accentdrogreden. Bij deze is er geen sprake van dubbelzinnigheid maar van woorden of uitspraken die, althans in gesproken taal, verschillend zijn.⁶ Het lijkt dus alsof de taalvormdrogreden met de homonymie en de amfibolie bij de ambigüiteitsdrogreden moet worden ingedeeld.

Toch is het dubbele of dubbelzinnige bij de taalvormdrogreden iets anders dan bij homonymie of amfibolie. Bij de laatste twee is er bij de drogreden sprake van één uitspraak met twee verschillende op zichzelf correcte interpretaties. Beide interpretaties spelen een rol bij de analyse van gevallen waarbij deze drogreden zich voordoen. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat een premisse alleen in de eerste interpretatie aanneemelijk is, maar alleen in de tweede interpretatie tot de beoogde conclusie leidt. Bij de taalvormdrogreden hebben we echter in het algemeen niet te maken met twee bona fide interpretaties van één uitspraak. Als we toch van twee interpretaties willen spreken (zoals Aristoteles aangeeft door de karakterisering *para to ditton*), dan is slechts één daarvan de juiste, de andere is een onjuiste interpretatie gebaseerd op een misvatting over de logische vorm van de uitspraak, welke misvatting door overeenkomst in wijze van uitdrukking (in taalvorm) met andere uitspraken wordt geïnduceerd.

Zo komen we tot het tegenovergestelde standpunt: hoewel de taalvormdrogreden met homonymie en amfibolie kan worden ingedeeld bij de drogreden die berusten op 'iets dubbels', is toch de kern van de taalvormdrogreden niet gelegen in ambigüiteit, maar in onoordeelkundige toepassing van logica. In termen van pragma-dialectische regels, zoals die te vinden zijn in Van

Eemeren, Grootendorst en Snoeck Henkemans 1995: de taalvormdrogreden moet niet ondergebracht worden bij Regel 10 (de taalgebruiksregel, blz. 125) maar bij Regel 8 (de geldigheidsregel, blz. 121).

Echter, als de taalvormdrogreden geen ambigüiteitsdrogreden maar een overtreding van de geldigheidsregel is, zodat de geldigheidsproblematiek met taal blijkt samen te hangen, dan rijst de vraag waarom Aristoteles de andere geldigheidsdrogreden niet ook bij de taalafhankelijke drogreden heeft gerekend. Als de taalvormdrogreden taalafhankelijk is, dan zou dat ook voor de accidentdrogreden en de consequentdrogreden (die volgens *De Soph. El.* 6: 168b 27-28 onder de accidentdrogreden valt) moeten gelden, evenals voor *secundum quid*.⁷ Waarom loopt de grens tussen taalafhankelijk en taalafhankelijk dwars door de *non sequitur*-drogreden? Hebben niet alle kwesties van geldigheid met taal (met de formulering) te maken?

Een mogelijk antwoord is te vinden als we uitgaan van Hamblins inzicht met betrekking tot de indeling in taalafhankelijke en taalafhankelijke drogreden

'What does distinguish the refutations dependent on language is that they all arise from the fact that language is an imperfect instrument for the expression of our thoughts: the others could, in theory, arise even in a perfect language.' (1970: 81)

De taalvormdrogreden zou in een Aristotelisch perfecte taal onmogelijk worden. In zo een taal zijn er, mogen we aannemen, geen woorden met misleidende verbuigingen en vervoegingen. Ook moet het mogelijk zijn de taal zo in te richten dat van iedere term duidelijk is of deze op een individu slaat, of op een hoedanigheid, of op een hoeveelheid, etc. Met andere woorden, een Aristotelisch perfecte taal zou zich in uitdrukkingvormen precies aansluiten bij de categorieënleer. Maar zelfs in zo een perfecte taal blijft het mogelijk een consequentdrogreden of een andere *non sequitur* te begaan; namelijk op een cognitief in plaats van op een syntactisch niveau. Vergelijk dit met het gebruik van een formele taal voor predikatenlogica: daarbij is verwarren tussen singuliere en algemene termen praktisch uitgesloten, maar zijn geen garanties ingebouwd tegen het maken van fouten in deducties.

De grens tussen taalafhankelijke en taalafhankelijke drogreden wordt in deze visie afhankelijk van de logische theorie (met name de logische syntaxis) waarover men beschikt. Aristoteles moest het voornamelijk met de categorieënleer doen en ziet daardoor geen kans een groter deel van de *non sequitur*-drogreden als taalafhankelijk te beschrijven, maar wie over een omvangrijker logisch apparaat beschikt, zal meer drogreden kunnen zien als slechts taalafhankelijk, want uitgesloten door een logisch perfecte taal.

De indeling van de taalvormdrogreden bij de *non sequitur*-drogreden heeft consequenties voor het dialoogprofiel dat verbonden wordt met de beschuldiging dat deze drogreden is begaan. Voor *non sequitur* heb ik elders een dialoogprofiel uitgewerkt (Krabbe, 1995) en te verwachten valt dat dit ook voor discussies naar aanleiding van een al dan niet vermeende taalvormdrogreden een overzicht van de voornaamste mogelijkheden geeft.

Eén van de daar besproken aanvalsstrategieën bestaat uit het presenteren van een tegenvoorbeeld dat de drogredelijke redenering ondergraaft. Een tegenvoorbeeld is een mogelijke wereld waarin de premissen waar zijn, maar de conclusie onwaar is. Deze tegenvoorbeeldstrategie ligt hier niet voor de hand, omdat de verwarring over de juiste interpretatie van de verschillende uitspraken (hun eigenlijke logische vorm) het buitengewoon moeilijk maakt om hun waarheidswaarde in de gepresenteerde mogelijke wereld te bepalen. Het

gebruik van logische analogieën ('dan zou je evengoed kunnen redeneren dat ...') daarentegen, kan in het geval van een taalvormdreden zeer overtuigend zijn. Dit is bij Aristoteles te zien in het commentaar op VB 4 (de analogie tussen de redenering met 'slechts één bikkel geven' en die met 'snel geven' of 'met smart geven'). Ook het expliciet ingaan op de logische analyse kan nuttig zijn om iemand ervan te overtuigen dat hij een taalvormdreden heeft begaan. Het is immers typisch een drogreden voor de halfwijze: de onwijze, die geen enkel inzicht heeft in taal en logica, snapt niet wat er aan de hand is en trapt er daardoor niet zo gauw in; en de wijze natuurlijk ook niet, die is immers wijs; maar de halfwijze, die juist begonnen is een zekere systematiek in de taal te ontwaren en open te staan voor logische overeenkomsten en verschillen, valt gemakkelijk in deze valkuil. Onder halfwijzen dan, is het zinvol in discussie te gaan over de logische analyse van een omstreden redenering.

Noten

1. Vertaling van fragmenten uit Aristoteles (1965) door mij samen met Pieter Sjoerd Hasper. In het voorbeeld is het Griekse woord voor 'gezond zijn' vervangen door 'kwijnen', omdat, anders dan in het oorspronkelijke Griekse voorbeeld, de Nederlandse uitdrukking 'gezond zijn' in taalvorm juist duidelijk verschilt van 'snijden' en 'bouwen'.
2. Er staat gewoon 'hij neemt waar', maar het Griekse woord voor 'waarnemen' heeft passieve uitgang, zodat we ook in de vertaling een passieve constructie moeten gebruiken.
3. (8) is nauw verwant aan het geval van de Witte Koning en de Angelsaksische boodschapper (Lewis Carroll, *Through the Looking-Glass*, Ch. 7), samengevat:
Koning: Wie heb je ingehaald?
Boodschapper: Niemand.
Koning: Dan loopt dus Niemand langzamer dan jij loopt.
Boodschapper: Ik doe mijn best. Ik weet wel zeker dat niemand veel harder loopt dan ik.
Koning: Dat kan niet, of hij zou hier als eerste zijn aangekomen.
Maar dit geval is waarschijnlijk niet aan de werkelijkheid ontleend.
4. Plato was goed bekend met dit bezwaar tegen de ideeënleer: *Parmenides* 131e-133a.
5. De bladzijdennummers verwijzen naar de herdruk in Flew 1968.
6. Deze laatste drie drogredenen berusten op verwarring van een woord (accentdrogreden) of zin (compositie en divisie) met een ander woord of met een andere zin die er in geschreven vorm mee samenvalt. Bij een goede uitspraak verdwijnt de moeilijkheid. Dit is duidelijk zo bij de accentdrogredenen (in Aristoteles' tijd werden de accenten nog niet geschreven), maar volgens Hamblin ook vol te houden bij compositie en divisie. Vgl. Hamblin 1970, blz. 22-23 (accentdrogreden) en blz. 83-84 (compositie en divisie).
7. De andere vier taalonthankelijke drogreden (*ignoratio elenchi*, *petitio principii*, *non causa* en de strikvaag) hebben geen betrekking op de ongeldigheid van een redeneerstap, maar op procedurefouten. Het zijn dus geen *non sequitur*-drogredenen. Voor zover *ignoratio elenchi* als een universeel type wordt beschouwd, waar alles onder valt, vallen er natuurlijk wel gevallen van *non sequitur* onder. Voor een andere opvatting zie Woods en Hansen (1997).

Literatuur

- Aristoteles (1958). *Aristotelis Topica et Sophistici Elenchi* (W.D. Ross, red.). Oxford: Clarendon Press (Oxford Classical Texts).
- Aristoteles (1965). *Aristotle: On Sophistical Refutations, On Coming-to-be and Passing-away* (E.S. Forster, red.). *On the Cosmos* (D.J. Furley, red.). Cambridge MA: Harvard University Press en London: William Heinemann (Loeb Classical Library).
- Eemeren, F.H. van, Grootendorst, R. & Snoeck Henkemans, F. (1995). *Argumentatie: Inleiding in het analyseren, beoordelen en presenteren van betogen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Flew, A. (red.) (1968). *Logic and Language I*. Oxford: Basil Blackwell. Oorspronkelijk verschenen in 1951.
- Hamblin, Ch. L. (1970). *Fallacies*. London: Methuen. Herdrukt in *Newport News VA: Vale Press*, 1986.
- Krabbe, E. C.W. (1995). Can We Ever Pin One Down to a Formal Fallacy? In: F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair & Ch.A. Willard (red.), *Proceedings of the Third ISSA Conference on Argumentation (University of Amsterdam, June 21-24, 1994) II: Analysis and Evaluation* (333-344). Amsterdam: Sic Sat, International Centre for the Study of Argumentation. Ook in: T.A.F. Kuipers & A.R. Mackor (red.), *Cognitive Patterns in Science and Common Sense: Groningen Studies in Philosophy of Science, Logic, and Epistemology* (151-164). Amsterdam en Atlanta GA: Rodopi, 1995. En in: J.A.F.K. van Benthem, F.H. van Eemeren, R. Grootendorst & F.J.M.M. Veltman (red.), *Logic and Argumentation* (129-141). Amsterdam, etc.: North-Holland, 1996.
- Meinong, A. (1904). Über Gegenstandstheorie. In A. Meinong et al., *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie* (blz. 20ff). Leipzig: Johann Ambrosius Barth.
- Mill, J.S. (1972). Utilitarianism. In: *Utilitarianism, Liberty, Representative Government, Selections from Auguste Comte and positivism* (H.B. Acton, red.) (1-61). Londen: Dent. Eerste druk 1910.
- Utilitarianism is oorspronkelijk in gedeelten verschenen in *Fraser's Magazine*, 1861.
- Russell, B.A.W. (1905). On Denoting. *Mind*, n.s., 14, 479-93. Ook in: *Logic and Knowledge: Essays 1901-1950* (R.C. Marsh, red.) (41-56). Londen: Allen & Unwin en New York: Macmillan, 1956.
- Ryle, G. (1931). Systematically Misleading Expressions. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 32 (1931-32). Herdrukt in Flew 1968 (11-36).
- Walton, D.N. (1996). *Fallacies Arising from Ambiguity*. Dordrecht, etc.: Kluwer.
- Wittgenstein, L.J.I. (1922). *Tractatus logico-philosophicus*. Londen: Routledge & Kegan Paul. Oorspronkelijk verschenen als *Logisch-philosophische Abhandlung* in 1921.
- Woods, J.H. en Hansen, H.V. (1997). Hintikka on Aristotle's Fallacies. Te verschijnen in *Synthese*.